

УДК 376.2.016:81-028.31

Людмила Єфименко,

orcid.org/0000-0002-7041-1505

доктор філософії,

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

(Харків, Україна) ludmilaefimenko337@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ЗДО

У статті розглянуто особливості формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку в освітньому процесі сучасного ЗДО. Розкрито зміст понять «компетенція» і «компетентність». Мовленнєва компетентність в контексті Державного стандарту дошкільної освіти розуміється як багатокомпонентне утворення, яке містить такі компетенції: лексичну, фонетичну, граматичну та діалогологічну. Проаналізовано найбільш значущі комунікативні уміння дошкільників, як-от: уміння, пов'язані зі сприйняттям, уміння орієнтуватися у ситуації спілкування, уміння, пов'язані з відтворенням. Доведено, що комунікативно-мовленнєва діяльність невід'ємна від ігрової, художньої, пізнавальної, дослідницької та інших, у яких постійно виникають ситуації, що потребують емоційного та мовленнєвого реагування, прийняття певної ролі. Наголошено, що важливим завданням вихователя закладу дошкільної освіти є створення позитивної мотивації для кожної дії дитини дошкільного віку у процесі навчання та виховання, а також організація ситуацій, що викликать потребу у спілкуванні. Підкреслено, що нині на перший план виступає мовленнєво-комунікативний досвід дитини-дошкільника, активна практика свідомого розв'язання ситуативних мовленнєвих завдань, а

не лише наслідування зразка й відпрацювання окремих умінь. З метою формування мовленнєвої компетентності у дошкільників використовують ігри-змагання, ігри-драматизації, рухливі ігри, творчі ігри, ігри-інсценування, сюжетно-рольові ігри, бесіди, інсценування, вільне та тематичне малювання, читання художніх творів та обговорення віршів; імпровізація; оповідання дітей; міні-конкурси, літературні вікторини. У статті чітко окреслено умови подолання труднощів у комунікації дітей дошкільного віку. Розкрито значення дошкільного віку як сенситивного щодо розвитку комунікативних здібностей особистості.

Ключові слова: компетенція, компетентність, мовленнєва компетентність, діти дошкільного віку, фахівець закладу дошкільної освіти, спілкування.

Liudmyla YEFYMENKO,

orcid.org/0000-0002-7041-1505

Tutor at the Chair of Theory and Methodology of Preschool Education

Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy” of

Kharkiv Regional Council

(Kharkiv, Ukraine) ludmilaefimenko337@gmail.com

PECULIARITIES OF FORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A MODERN PEI

The article considers the peculiarities of the formation of speech competence of preschool children in the educational process of modern PEI. The meaning of the concepts "competence" and "competence" is revealed. Speech competence in the context of the State Standard of Preschool Education is understood as a multicomponent education, which contains the following competencies: lexical, phonetic, grammatical and diamonological. The most important communicative skills

of preschoolers are analyzed, such as: skills related to perception, the ability to navigate in a communication situation, skills related to reproduction. It has been proved that communicative-speech activity is inseparable from play, art, cognitive, research and others, in which situations constantly arise that require emotional and speech response, acceptance of a certain role. It is emphasized that the important task of the educator of the preschool institution is to create a positive motivation for each action of the preschool child in the process of learning and education, as well as the organization of situations that will cause the need for communication. It is emphasized that now the speech-communicative experience of a preschool child, active practice of conscious solution of situational speech tasks, and not only imitation of a model and practice of certain skills come to the fore. In order to form speech competence in preschoolers use games-competitions, dramatization games, moving games, creative games, staging games, role-playing games, conversations, staging, free and thematic drawing, reading works of art and discussing poems; improvisation; children's stories; mini-competitions, literary quizzes. The article clearly outlines the conditions for overcoming difficulties in communication of preschool children. The significance of preschool age as sensitive to the development of communicative abilities of the individual is revealed.

Key words: *competence, competence, speech competence, preschool children, specialist of preschool education institution, communication.*

Постановка проблеми. Модернізація освіти на сучасному етапі у якості основних критеріїв ефективності освітнього процесу в закладі дошкільної освіти передбачає розвиток пізнавальних та комунікативних здібностей особистості, виховання учасників відкритого педагогічного процесу з розвиненими комунікативними вміннями. Метою роботи фахівця дошкільної освіти щодо розвитку мовлення дітей дошкільного віку є становлення їх мовленнєвої компетентності. Реалізація цієї мети передбачає, що до кінця дошкільного віку мова стає універсальним засобом спілкування дитини з оточуючими людьми: старший дошкільник може спілкуватися з людьми

різного віку, статі, соціального стану, володіє мовою на рівні усного мовлення, вміє орієнтуватися на особливості співрозмовника у процесі спілкування.

У зв'язку з розвитком теорії виховного процесу відчувається необхідність вивчення питань формування мовленнєвої компетентності, зокрема і на шаблі дошкільної освіти. Актуальність даного питання визначається величезною роллю, яку відіграє спілкування у розвитку та формуванні особистості дитини-дошкільника.

Аналіз досліджень. Проблема розвитку мовлення дитини не нова і є однією зі стрижневих у дошкільній освіті. Вона досліджувалася в різних напрямках як класиками наукової думки, так і сучасними науковцями: педагогічному (А. Богуш, О. Білан, М. Вашуленко, Н. Гавриш, М. Каган, Я.- А. Коменський, Г. Леушина, М. Лісіна, І. Луценко, Л. Мацько, Т. Піроженко, С. Русова, В. Сухомлинський, М. Пентилюк, О. Ушакова, К. Ушинський, Г. Швайко, К. Щербакова та інші), психологічному (І. Бех, В. Вахтеров, Л. Виготський, Д. Ельконін, Т. Завязун, П. Каптерев, О. Кононко, Т. Лабунець, А. Маркова, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, Ф. Сохін, Г. Тумім та інші).

Мета статті – висвітлення особливостей формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку як однієї з базисних характеристик особистості, що спрямована на активне системне застосування взаємопов'язаних педагогічних дій у розвитку мовлення.

Виклад основного матеріалу. Одним зі стрижневих завдань розвитку мовлення є формування мовленнєвої компетентності, що пов'язана з оволодінням усіма видами мовленнєвої діяльності й культурою мовлення. Оволодіння рідною мовою є одним із найважливіших надбань дитини в дошкільному дитинстві, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку нерозривно пов'язане із сучасними тенденціями оновлення освіти та вимогами Державного стандарту.

Мовленнєва компетентність розглядається фахівцями у різних аспектах: вивчається її сутність та структура, специфіка та особливості формування. Результати аналізу психолого-педагогічної літератури свідчать про те, що більшість науковців розкривають зміст понять «компетенція» і «компетентність» по-різному.

Компетенція розглядається і як здатність, і як уміння, і як готовність суб'єкта діяльності до ефективного виконання будь-якої діяльності, але в усіх визначеннях чітко простежується її практична спрямованість. Це стосується й поняття «компетентність». Її розглядають і як сукупність фахових властивостей, і як уміння поєднувати знання та навички для вирішення проблеми, і як життєдіяльність особистості чи успішну дію в ситуації спілкування, і як досвід та індивідуальний стиль діяльності, і як володіння людиною сукупністю взаємозалежних якостей, необхідних для продуктивної діяльності, і як психічне новоутворення.

Сучасна дослідниця А. Богуш розглядає мовленнєву компетентність як засвоєння і усвідомлення мовних норм, що історично склались у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності у процесі використання певної мови. Мовленнєва компетенція є інтегрованим явищем, що охоплює цілу низку соціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки, установок задля успішного здійснення діяльності в конкретних умовах спілкування (Богуш, 2008: 272).

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти мовленнєва компетентність визначається як здатність дитини продукувати свої звернення, думки, враження тощо в будь-яких формах мовленнєвого висловлювання за допомогою вербальних і невербальних засобів (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

На основі теорії мовленнєвої діяльності можна виокремити найбільш значущі комунікативні уміння дітей дошкільного віку:

1. Уміння, пов'язані зі сприйняттям: уміння дослухати та вислухати; уміння враховувати емоційний стан суб'єкта зі спілкування.

Для реалізації даних умінь педагог може повідомити, що словами можна позначити все, що нас оточує. Усі слова, зустрічаючись у реченні, допомагають нам висловити свої думки, почуття. Наприклад, можна поділитися враженнями після свята; переконати один одного під час гри; після вихідного дня розповісти товаришеві різні історії. Використати прийом розігрування мовних ситуацій із опорою на наступні критерії:

- значимість цих ситуацій для дітей;
- опора на життєвий досвід дошкільників;
- частотність (зміст ситуацій має бути зрозумілим, конкретним, відповідати віковим та психічним особливостям дітей дошкільного віку; ситуації можуть зачіпати всі сторони соціального життя дитини, починаючи з її особистого оточення).

2. Уміння орієнтуватися у ситуації спілкування: враховувати особливості співрозмовника, власне ситуацію спілкування.

3. Уміння, пов'язані з відтворенням: урахування у власному мовленні емоційного стану партнера зі спілкування, уміння узгоджувати дії чи думки з потребами суб'єктів зі спілкування та, за потреби, коригувати їх.

Ознайомлення дітей з навколишнім світом, формування трудових та гігієнічних навичок, робота з художніми творами, зразками малих фольклорних жанрів залишаються незмінними у процесі формування мовленнєвої компетентності дошкільників, адже своєчасно сформована мовленнєва компетентність у дошкільному віці є головною умовою подальшого успішного навчання у школі (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

Підкреслимо, що мовленнєва компетентність є базовою характеристикою особистості дошкільника, найважливішою передумовою благополуччя у соціальному та інтелектуальному розвитку, освоєнні специфічно дитячих видів діяльності – колективних ігор, конструювання, дитячої художньої творчості тощо. Звідси випливає, що комунікативно-мовленнєва діяльність невід'ємна від

ігрової, художньої, пізнавальної, дослідницької та інших, у яких постійно виникають ситуації, що потребують емоційного та мовленнєвого реагування, прийняття певної ролі.

Наприклад, комунікативно-ігрове середовище є ігровим простором, змодельованим таким чином, щоб діти були змушені вступати в спілкування. Спочатку педагоги вчать дитину використовувати матеріали комунікативно-ігрового середовища, навчають їх певним спільним діям, що сприяє активізації спілкування. З метою формування мовленнєвої компетентності у дошкільників використовують ігри-змагання, ігри-драматизації, рухливі ігри, творчі ігри, ігри-інсценування, сюжетно-рольові ігри, бесіди, інсценування, вільне та тематичне малювання, читання художніх творів та обговорення віршів; імпровізація; оповідання дітей; міні-конкурси, літературні вікторини тощо.

Правильно організована трудова діяльність (самообслуговування, господарсько-побутова, праця у природі, ручна праця) окрім придбання життєво необхідних умінь та навичок, сприяє вихованню у дітей необхідних моральних якостей: особистісний, моральний розвиток дошкільника відбувається в результаті отримання ним реального досвіду переживань у конкретній трудовій діяльності та в результаті реального спілкування з іншими (дорослими та однолітками), а не на спеціальних заняттях.

Читання художньої літератури дітям дошкільного віку забезпечує їх пізнавально-мовленнєвий, інтелектуальний та особистісний розвиток. Саме процес читання художньої літератури є одним із джерел освоєння дошкільнятами літературного мовлення: завдяки домінуючій функції пам'яті діти легко запам'ятовують нові слова та мовленнєві звороти. Діти, яким багато читають, говорять набагато краще за тих дітей, яким читають мало, але з якими займаються вивченням рідної мови на спеціальних заняттях з мовленнєвого розвитку.

Практика показує, що вихователі закладів дошкільної освіти дедалі частіше висловлюють занепокоєння збільшенням кількості дошкільників, що мають труднощі у навчанні, відзначають низький рівень їх комунікативного та

пізнавального розвитку, недостатню довільність поведінки, емоційну неврівноваженість, труднощі у налагодженні відносин із однолітками та дорослими, слабо розвинене мовлення тощо. Діти не вміють домовлятися, часто сваряться, конфліктують, не намагаються почути одне одного, агресивні. Конфліктні ситуації, що виникають, не тільки перешкоджають нормальному спілкуванню дітей, але й заважають освітньому процесу загалом. При цьому маються на увазі діти зі збереженим інтелектом і нормальними потенційними можливостями.

Комунікативна функція мовлення має для психічного розвитку дитини важливе значення, тому що вона полягає у використанні мови як засобу спілкування. Як відомо, діти починають спілкуватися ще до того, як навчаються говорити. Із розвитком мовлення їхнє спілкування стає досконалішим. Його ефективність залежить не тільки від знання граматичних правил і значень, але й від навичок висловлювання певної думки у відповідній ситуації. Вміння розмовляти ґрунтується на таких соціальних навичках, як послідовність говоріння; врахування досвіду, вмінь, інтересів і потреб співрозмовника; уникнення домінування в розмові і перебивання співрозмовників; вияв уваги та готовність продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо).

У дошкільному віці соціальне оточення дитини розширюється й не обмежується лише сім'єю. Для дитини актуальною стає взаємодія не лише з близькими їй людьми, але й іншими дітьми, однолітками. З дорослішанням все важливішими для дошкільника стають конфлікти та контакти з однолітками. Практично у кожній групі закладу дошкільної освіти можна помітити складні міжособистісні стосунки дітей: дошкільники сваряться, друкать, миряться, ревнують, роблять один одному різні «пакості», або ж навпаки, допомагають одне одному. Всі ці відносини сильно переживаються дитиною і містять у собі безліч різноманітних емоцій.

Уважаємо, що для того, щоб подолати наявні труднощі у комунікації дітей дошкільного віку, необхідні наступні умови:

– обов'язкова необхідність використання суб'єктного, шанобливого, розвивального спілкування, яке не травмує і не пригнічує активність дитини; здійснення з дітьми повноцінної взаємодії, яка не гальмує активність та самостійність дитини; реалізація головної умови розвитку дошкільника – використання діалогічного спілкування;

– становлення емоційно-особистісної форми спілкування дитини з близькими людьми та широким колом соціального оточення, що реалізує потребу дошкільника у визнанні, любові, підтримці, що сприяє розвитку мотивів до спілкування і співробітництва у різноманітних і цікавих для нього видах діяльності;

– принцип гуманізації міжособистісних стосунків, що виключає авторитарний стиль керівництва у вихованні дітей, твердження суб'єкт-суб'єктних відношень у комунікації дитини з навколишнім світом;

– наповнення життя дитини почуттям причетності до відкриття, особистісних взаємин, дати свободу у виявленні інтересів, виборі партнерів зі спілкування та засобів досягнення мети;

– активізація і стимулювання педагогами процесу спілкування дітей за допомогою спеціальних взаємопов'язаних форм організації освітнього процесу: індивідуальних, групових, підгрупових (Завязун, 2021).

У Державному стандарті наголошується на взаємозв'язку та взаємозалежності всіх складників мовленнєвої компетентності: фонетичного, лексичного, граматичного, діалогічного, монологічного. Формування відповідних умінь має втілюватись у різних формах і видах мовленнєвої комунікації.

Відтак мовленнєва компетентність – це багатокomпонентне утворення, яке містить такі компетенції:

– лексичну (наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, їх доречне застосування, вживання засобів мовної виразності: приказки, прислів'я, фразеологізми, епітети, порівняння);

- фонетичну (правильна звуковимова, розвинений фонематичний слух, володіння інтонаційними засобами виразності);
- граматичну (практичне вживання відповідних граматичних форм рідної мови: рід, число, відмінки, час тощо);
- діалоогологічну (розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати та звертатися із запитаннями, вести діалог, складати різні види розповідей, переказувати) (Гавриш, 2003: 12–14).

Дослідивши теоретичні аспекти проблеми, приходимо до висновку, що дошкільник має не лише отримувати чи здобувати інформацію, а й активно оперувати нею у процесі взаємодії зі співрозмовником у закладі дошкільної освіти, а відтак набувати мовленнєвої компетентності. Уважаємо, що для формування мовленнєвої компетентності повсякденного спілкування недостатньо. Провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення у ЗДО залишається заняття. Саме на заняттях педагоги систематично та послідовно формують у дітей мовленнєві вміння та навички, які потім закріплюються у спілкуванні дітей дошкільного віку у повсякденному житті під час різних видів діяльності (Осадча, 2020).

Водночас слід відмітити, що оновлення мети і змісту дошкільної освіти вимагає оновлення способів реалізації цього змісту (моделей, характеру, стилю мовленнєвої взаємодії педагога з дітьми), спрямування на особистісну домінанту освітнього процесу, зокрема і під час проведення занять з розвитку мовлення.

Специфікою мовленнєвих занять є те, що активність дітей на них проявляється у сфері розумової діяльності. Звідси завдання фахівця дошкільної освіти – формувати у вихованців навички організованої суспільної мовленнєвої поведінки: уміння слухати і розуміти мовлення, звернене до всіх; висловлюватися, коли запитують тощо (Гавриш, 2021: 5).

Залучення дошкільника до різних видів комунікації (звернення, формулювання запитання, відповідь на запитання, привернення уваги до себе

чи чогось іншого, прохання, зауваження, пропозиція, відмова, подяка, передбачення тощо) залежить від мети, змісту, засобів діяльності.

Такий підхід відповідає сучасним тенденціям у вітчизняній дошкільній лінгводидактиці, яка пріоритетним завданням визначає виховання, починаючи з перших років життя людини, здатної творчо і доречно використовувати мовленнєві засоби в різних життєвих ситуаціях.

Формування соціально-активної особистості дитини-дошкільника передбачає розвиток мовленнєвого спілкування в діалектичній єдності двох його сторін: мовленнєвої діяльності та мовленнєвої поведінки. Іншими словами, завдання вихователя зводиться до формування у дитини мовленнєвої компетентності, яка охоплює не тільки знання мовленнєвої системи та володіння мовленнєвим матеріалом, а й дотриманням соціальних норм мовленнєвого спілкування, правил мовленнєвої поведінки. Таким чином, мовленнєва компетентність передбачає також знання соціокультурних норм та стереотипів мовленнєвого спілкування.

Зауважимо, що знання прийомів діалогізації мови (вміння вживати звернення у різних формах, вміння щиро висловити свою оцінку того чи іншого факту чи події, що зазвичай викликає відгук, відповідне співпереживання; уміння прогнозувати емотивні реакції співрозмовників, знання засобів інтимізації спілкування) є необхідною складовою мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку.

Крім цього, важливим завданням фахівця дошкільної освіти є створення позитивної мотивації для кожної дії дитини у процесі навчання, а також організація ситуацій, що викликатимуть потребу у спілкуванні. При цьому слід враховувати вікові особливості дошкільників, використовувати різноманітні цікаві прийоми для стимулювання їх мовленнєвої активності та розвитку творчих мовленнєвих умінь.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що мовленнєва компетентність дітей дошкільного віку є сукупністю умінь, що визначають бажання суб'єкта вступати в контакт із оточуючими; вміння

організовувати спілкування (вміння слухати співрозмовника, емоційно співпереживати, виявляти емпатію, вирішувати конфліктні ситуації, користуватися мовою); знання норм та правил, яким необхідно слідувати під час спілкування з оточуючими.

Психолого-педагогічне середовище, в якому знаходяться вихованці закладу дошкільної освіти, має потенційні можливості формування їх мовленнєвої компетенції завдяки системі цілеспрямованої роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. <https://genezum.org/library/suchasni-pidhody-do-formuvannya-movlennevoi-kompetentnosti-doshkilnykiv>
2. https://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=83
3. https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
4. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
5. Гавриш Н. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання*, 2021. № 3. С.5.
6. Гавриш Н. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання. *Дошкільне виховання*. 2003. № 7. С. 12–14.

REFERENCES

1. <https://genezum.org/library/suchasni-pidhody-do-formuvannya-movlennevoi-kompetentnosti-doshkilnykiv>
2. https://www.zippo.net.ua/index.php?page_id=83

3.

https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

4. Bohush A. M. Formuvannia movnoi osobystosti na riznykh vikovykh etapakh : monohrafiia. Odesa : PNTs APN Ukrainy, 2008. 272 s.

5. Havrysh N. Vprovadzhuiemo Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia). Doshkilne vykhovannia, 2021. № 3. S.5.

6. Havrysh N. Rozvytok movlennia ta navchannia doshkilniat ridnoi movy: meta i zavdannia. Doshkilne vykhovannia. 2003. № 7. S. 12–14.